

mal, s azt, hogy ez időben Lakatos végzetes balratolódást észlelt Angliában és a világban! Éppen ezért erősen kétséges, hogy csak a halála akadályozta meg abban, hogy Karl Popper eszméi nyomán kidolgozza egy „Open Society Liberalism” kiagensúlyozott szemléletét.

Lakatosról egyébként két elemző-értékelő kötet is megjelent 2001-ben: John Kadvány: *Imre Lakatos and the Guises of Reason* (Duke University Press, Durham, London, 378 old.), valamint *Appraising Lakatos. Mathematics, Methodology, and the Man*. Edited by George Kampis, Ladislav Kvašněk and Michael S. Hiltz. Kluwer Academic Publisher, Dordrecht-Boston-London, 382 old.) Az utóbbiban közölt *Lakatos and Lukács* című tanulmány azonban éppúgy nem tud érdemleges személyes vagy eszmei kapcsolatot kimutatni, mint Congdon. Úgy tűnik, Lakatos angliai „beérkezése” arra készíti életének és művének kutatóit, hogy magyarországi életrésztüként és működésének jelentőségét és arányait a ténylegesnél nagyobbra duzzasszák. Erre az időszakra vonatkozóan Jancis Long tömör tanulmányát tekintem a legmegbízhatóbbnak (Lakatos in Hungary. In: *Philosophy of the Social Sciences*. Vol. 28, No. 2, June 1998).

Congdon érdekes, de szétesésre hajlamos könyvének van egy összegező-befejező része is: *Beyond anti-communism – Túl az antikommunizmuson* – címmel. Itt már csak azokkal a gondolkodókkal foglalkozik, akik – a kommunizmus mellett megmaradó Polányi Károlytal és Duczynska Ilonával, valamint az antikommunizmus híveivé szegődött Lakatos Imrével és Szamuely Tiborral ellentétben – végül valami pozitív és időtálló szintézisre törekedtek. Arthur Koestler, Kolnai Aurél és Polányi Mihály utolsó éveiről van szó, akiknél Congdon igyekszik megtalálni a közös etikai-hitbeli summázatot, annak ellenére, hogy hárman három felé indultak: Koestler az érzékelhetően túli parapszichológiai, Kolnai etikai, Polányi keresztény világnézeti irányba.

A sokszereplős, sokszálú, sokszor látványos betétekkel túlbonyolított történet helyett Lee Congdon talán

helyesebben járt volna el, ha a valóban egyazon szellemi műhelyből indult emigránsok (Mannheim Károlyt és Hauser Arnoldot sem hagyva ki!) gondolati fejlődését és szétválását, illetve találkozásait vizsgálja és ábrázolja, kevesebb magánéleti intimtással, de még jobban beágyazva a korszak szellemi-tudományos áramlataiba. S kérdés, tervezi-e még a szerző az Amerikába kijutott magyar gondolkodókról szóló, harmadiknak szánt kötetét, s ki maradna arra a kötetre a Polányiakon és Jászi Oszkárón kívül. Nem lett volna célszerűbb *angliai-amerikai* kötetet készíteni?

LITVÁN GYÖRGY

Polányi Mihály

Vál., sajtó alá rend., a bevezetést és a jegyzeteket írta: Molnár Attila Károly. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2002. 261 old., 3000 Ft (Magyar Panteon 14.)

Múlt év tavaszán jelent meg Molnár Attila Károly munkájának gyümölcseként az Új Mandátum Könyvkiadó impozáns külsejű Magyar Panteon sorozatának tizennegyedik kötete, mely a *Polányi Mihály* címet viseli. Azért döntöttünk a kissé homályos „munkája gyümölcseként” megfogalmazás mellett, mert Molnár szerepe a könyv létrejöttében némi magyarázatot igényel. A külső borító alapján azt hihetnénk, hogy az ő Polányi Mihályról szóló monográfiáját tartjuk a kezünkben. De a külső borító, csakúgy, mint a Magyar Panteon előző 13 kötete esetében is, becsap bennünket: a mintegy 260 oldal terjedelmű kötetből Molnár csak a 60 oldalnyi *Bevezetést* írta, 140 oldal pedig Polányi Mihály műve. A belső borítón aztán már ez áll: „Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Molnár Attila Károly.” Ebből két dolgot nem tudunk értelmezni. Sajtó alá rendezni többnyire még meg nem jelent, vagy kötetben még meg nem jelent írásokat szoktak. Ezt tette például Polányi Mihály, amikor 1951-ben *The Logic of Liberty* címmel összegyűjtött több helyen megjelent írásaiból egy kötetre valót. Esetünk-

ben azonban nem történt sajtó alá rendezés. Külön jegyzetek pedig nem találhatók a könyvben; minden jegyzet valamelyik tanulmánynak – Molnár *Bevezetésének*, Polányi Mihály, illetve kortársai írásainak – szerves része. Molnár tehát a könyv szerkesztője, a *Bevezetés* szerzője, valamint a tizenkilenc tanulmány közül tizenkettőnek a fordítója. A magyar könyvkiadás bevett gyakorlatától eltérően ebben a könyvben a copyright oldalon sem a kiadói jogok tulajdonosainak közlési engedélye, sem a fordítások kontrollszerkesztőjének neve nem szerepel. Így joggal – és elképedve – tételezhetjük fel, hogy az Új Mandátum Könyvkiadó nem szerezte meg a közlési engedélyeket, valamint azt is, hogy Molnár Attila Károly fordításait senki sem vetette egybe az eredetivel.

A Polányi Mihály munkásságát a Magyar Panteon kötetéből megismerni szándékozó olvasó szeme alighanem tágra nyúlna a csodálkozástól, ha felütné a *Magyar Nagylexikon* vagy az *Encyclopaedia Britannica* lapjait a Polányi Mihály címszónál. Ez ugyanis – és az olvasó nem akar hinni a szemének – legalább olyan terjedelemben mutatja be Polányi természettudományos munkásságát, mint az életpálya egyébként rövidebb részét felölelő társadalomtudományi életművet. Ezzel szemben a jelen kötet *Bevezetéséből* mindössze annyi derül ki, hogy Polányi kezdetben orvosi tanulmányokat folytatott, majd a karlsruhei Műszaki Főiskola (Technische Hochschule Karlsruhe) hallgatója lett. Doktori dolgozatát a gázok adszorpciójáról írta. Később, 1919-ben a felnőtt Polányit ismét – vajon miért? – Karlsruhéban találjuk. Innen Berlinbe kerül, ahol a Vilmos Császár Intézet (Kaiser-Wilhelm-Institut) munkatársa lesz. Természettudományos munkásságát mindössze egyetlen mondat – „E Németországban töltött évek során jelentős tudományos hírnévre tett szert” – értékeli (7. old.).

Ezek után természetesen már nem lepődünk meg azon, hogy egyetlen természettudományi tárgyú dolgozat sem került bele a könyvbe. A kiadó és a szerkesztő így kiiktatja a kötetből Polányi életművének nagyobbik ré-

szét, mintegy 35 esztendő munkásságát. Azért sem értjük ezt a döntést, mivel Polányi Mihály ma is elsősorban mint az elmúlt évszázad egyik legjelentősebb fizikokémikusa ismert. Másrészt pedig Polányi életművének minden korszakát végigkísérte a professzionális tudósokra egyáltalán nem jellemző, szerteágazó természet- és társadalomtudományi érdeklődés. Ismeretes, hogy már a berlini időszakban is intenzíven foglalkoztatták a természettudományoktól meglehetősen távol eső kérdések, amelyeket természettudósi alapossággal gondolt végig. Ilyen problémahalmazt jelentett számára például a gazdasági adatok értelmezése. Sokkal inkább azt lehetne tehát mondani, hogy Polányi pályáivének egyes korszakaiban sokrétű érdeklődésének más és más oldala kapott hangsúlyt a többihez képest, s ezért igen nehezen bontható szét különálló részekre.

A kötet impozáns külleme és címe teljes életművet ígér, ám torzót kínál a reménybeli olvasóknak. Nem értjük, a kiadó miért nem olyan szerkesztőt szerzőt kért fel a kötet elkészítésére, aki képes kellő mélységben átlátni Polányi Mihálynak mind a természet-, mind a társadalomtudományokban kifejtett tevékenységét. Vagy miért nem lehetett a munkát szakavatott társszerkesztővel együttműködve elvégezni? Mindezek ellenére méltányoljuk a kiadó azon törekvését, hogy nem kizárólag társadalomtudósokkal kívánja benépesíteni a magyar panteont, már csak azért is, mivel a magyar tudomány jó híre külföldön nem utolsósorban mind a mai napig természettudósainknak köszönhető. Ezért is kíváncsian várjuk a sorozat Szilárd Leó munkásságának szentelt kötetét.

Molnár bevezető tanulmánya nehéz, kimerítő olvasmány. Mivel nem sikerül világos gondolatmeneteket végigvezetve rekonstruálnia Polányi gondolkodását – nem elég dolgokat felsorolni vagy beszélni róluk, *be kell tudni mutatni őket* –, szövege gyakran önismétlővé, így szétesővé válik. Ez pedig korántsem kizárólag a filozófiában kevésbé jártas olvasók türelmét és kitartását teszi próbára. A szakmai olvasókkal szemben ők jóval kevesebb alkalmat találnak majd a

bosszankodásra. Ennek azonban megfizetik az árát, ugyanis a szerző visszaél a „laikus” olvasók ilyenkor szükségképpen megmutatkozó bizalmával, ami az ellenőrzéshez szükséges ismeretek és eszközök hiányából fakad. Magyarul, a *Polányi Mihály* című kötet félrevezeti gyanútlan olvasóit. Még a szakembereket is elbizonytalaníthatja a rengeteg pontatlanság és hibás adatközlés. Nehéz elhinni ugyanis, hogy a kötet készítője a legalapvetőbbnek hitt kérdésekben is vaskos hibákat vét. Lássunk hát néhány példát a tévedésekre!

Mindjárt a *Bevezetés* legelején Molnár hibásan közli Polányi születési dátumát. Polányi Mihály ugyanis március 12-én, nem pedig 11-én született. Apja neve helyesen nem Polacsek, hanem Pollacsek. Továbbá: a gázok és gőzök adszorpciójáról írott doktori dolgozatát nem különböző tanulmányaiból állította össze, ahogyan azt a szerző állítja, hanem az kizárólag disszertáció céljára készült. Polányi adszorpcióra vonatkozó elgondolásait, amint arról a SOTE régi levéltári anyaga tanúskodik, nem a tudományos közvélemény utasította el, hanem a doktori bíráló bizottság egyetlen tagja, Buchböck Gusztáv. Megemlíthette volna a szerző azt a tényt is, hogy Polányi Mihályt a berlini *Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft* a harmincas évek elején örökös tagjává választotta. Hitler hatalomra jutását követően azonban haladéktalanul lemondott örökös tagságáról. Polányi ezen lépésével mind Planck, mind pedig Schrödinger szolidaritást vállalt. Nincs értelme azt állítani, hogy Polányi csatlakozott a *Society for the Freedom of Science* nevű szervezethez (8. old), mivel az egyenesen az ő és Arthur Koestler kezdeményezésére jött létre. A szerző-szerkesztő és fordító Molnár elmondása szerint az Aberdeenben 1951–52 során tartott Gifford-előadások szerkesztett változata kötetben *The Logic of Liberty* címmel jelent meg. Ezzel szemben nagyon jól kellett volna tudnia – hiszen a *The Logic of Liberty* majd minden esszéből válogatott be kötetébe, ráadásul túlnyomórészt saját fordításában –, hogy a Gifford-előadás-sorozat nem más, mint Polányi opus magna, a *Personal Knowledge*.

A bevezető tanulmány szövege a sok hasznos ismeret mellett tehát sok tévedést is tartalmaz, illetve bizonyos helyeken a szerző vagy nem eléggé körültekintő, vagy túlságosan is sommás, míg más helyeken zavaróan bizonytalan. Nem beszélve arról, hogy először meglehetősen alábecsüli Polányi társadalomtudósi munkásságát, majd félreérthetetlen erőfeszítéseket tesz egy közelebből meg nem határozott, csupán sejtteni engedett Polányi-képtől gyökeresen eltérő Polányi-interpretáció kidolgozására. Egymás mellett van tehát a bizonytalanságból fakadó tévováság, illetve az elhamarkodott – túlontúl leegyszerűsítő – ítéletalkotás. Molnár álláspontjának rekonstrukciója már az eddig említettek miatt is komoly nehézségekbe ütközik, ráadásul Polányi gondolkodását Molnár szinte sohasem önmagából, hanem valamely más körülményből kiindulva próbálja megérteni (a Moot-kör diagnózisának átvétele [12. old.], a Moot-kör és az angolszász környezet hatása [13. old.], a korabeli konzervatív érvelés követése [16–17. old.], a semleges társadalom T. S. Eliot nyújtotta bírálatának elfogadása [17. old.], csatlakozás az antiracionalista cselekvéseméletekhez [19. old.] és a racionalista empirizmus bírálati irányához [23–24. old.], szkeptikus érvek átvétele [24. old.], fogalmak átvétele William James-től [26. old.], a tudományos szabadság védelmének Luthertől kölcsönzött érvei [27. old.], a hagyományos fideista következtetés elfogadása [37. old.], a W. Jameshez hasonlóan „hinni akaró” Polányi [37. old.], valamint a keresztény republikánus érvelés átvétele [47. old.]). Ez a közel sem teljes sor arról árulkodik, hogy a *Bevezetés* írója ahelyett, hogy bemutatná, elemezné és a korszak intellektuális vitáinak környezetébe helyezné Polányi gondolatait, sokkal inkább az elemzendő állítások külső tükröződésének megvilágításával kísérletezik.

S végezetül, még a nyomait sem találtuk annak, hogy Molnár kísérletet tett volna a magyarországi Polányi-recepció – és szövegkiadások – akár csak vázlatos ismertetésére is. A figyelmes olvasók számára persze a hivatkozásokból sok minden kiderül, de azt mégsem tartjuk helyesnek,

hogy mintegy a sorok közül kelljen kiolvasni, hogy Magyarországon tizenkét év óta működik egy *Polányi Mihály Szabadelvű Filozófiai Társaság*, amely saját lapot tart fenn *Polanyiána* címmel. Főleg akkor nem, ha a szerző mindemellett nagymértékben támaszkodik a *Polanyiána* elmúlt tizenkét évfolyamára, illetve azokra a kötetekre, amelyek megjelenítésében a *PMSZFT* is részt vett, illetve ösztönzőjük volt.

Molnár Attila Károly *Polányi Mihály* című kötetéről az eddig felsoroltak alapján kijelenthetjük, hogy nem rendelkezik azokkal az erényekkel, amelyek egy kézikönyvtől joggal várhatók.

A könyv felelős szerkesztője Farkas Mária. Vélhetően ő volt a szöveggondozó. A példátlan gondatlansággal készült könyv hibáiból összegyűjtöttünk néhányat. Ezekért a szöveggondozó szerkesztő a felelős:

* Employment, Tartalamazza – 247. old., What si the Difference – 250. old., Ought Science to be Plannes? – 251. old., Perils of Inconsistenci, Whay? – 252. old., Apllied Science – 253. old., A Phisolosphy of Percepti-on – 255. old., Why Dis We Destroy Europe? – 259. old., Megyezik, On the Modern Mond. – 260. o. És vég nélkül folytathatnánk a sort, hiszen a könyv hemzseg a sajtóhibáktól.

Szöveggondozó-szerkesztő és szövegválogató-szerkesztő közös felelőssége a nevek hibás közlése. Nemcsak Polányi nevét közlik hibásan, amikor Polányi Mihályként szerepeltek Michael Polanyi néven írt művei szerzőjeként, vagy amikor a 257. oldalon a M. Pollanyi név áll. Polányi társszerzőjének, Marjorie Grene-nek a neve is hibásan, rendre Greenként szerepel, noha a szerkesztők a 247. oldalon még tisztában voltak a kiváló filozófus nevével. Ugyanakkor azonban Molnár Attila Károly és Farkas Mária teljesen következetes Bánki Dezső nevének hibás közlésében, akinek fordítását átvették. A sort még sokáig lehetne folytatni például Bertrand de Jouvenel nevének Jouvenil-re, Poteat nevének Poleat-ra (59. old) vagy Carl Rogers nevének Rogewrs-ra (257–258. old.) torzításával, de ennyi is érzékeltetheti a kritikán aluli szöveggondozást.

Molnár másokéi mellett saját fordításait is közli a kötetben. Ezekben azonban figyelmen kívül és megjegyzés nélkül hagyta a mintegy tíz éve folyó magyar Polányi-kiadásokban jó nevű fordítók által kialakított és azóta is konzekvensen használt terminológiát. Például „felfordult erkölcsnek” és „erkölcsi felfordulásnak” nevezi a Polányi elemzte „morális inverziót”. Ugyancsak figyelmen kívül hagyja a hazai Kuhn-szakirodalomban bevett szakkifejezéseket, amikor „normál tudomány” helyett „normális tudományt”, vagy „paradigmaváltás” helyett „paradigmaelmozdulást”, illetve „paradigmaelmozdulást” fordít.

Fordításai tele vannak megengedhetetlen félrefordításokkal. Nézzünk erre is példákat: a Hitler és Sztálin totalitárius államairól szóló fejtegetésben azt olvassuk, hogy „Nemcsak a központi hatóságok által végzett tömeges agymosás történt e két országban a propaganda *burkolt* formáin keresztül...” (155. old.). És joggal nem hiszünk a szemünknek, hiszen az eredetiben ez áll: „Not only was 'brainwashing' practiced on a massive scale by the central authorities in these two states through *blanket* forms of propaganda...” (Blanket = mindenre kiterjedő, általános.)

Azt sem tudjuk, mit kezdhet az olvasó a következő mondattal: „...a tudományos tevékenység nem utasít el minden tekintélyt és hagyományt, és *erre nem is képes.*” (156. old.) Mit jelent itt az, hogy nem képes? Megint félrefordításról van szó. A „can” segédige jelenthet képességet, meg lehetőséget is. Itt az utóbbiról van szó. Vagyis: a tudományos tevékenység nem utasít el minden tekintélyt és hagyományt, és *ezt nem is teheti.*

Vajon melyik Joyce-műre gondolt Polányi – teheti fel a kérdést a Magyar Panteon 14. kötete 120. oldalának olvasója –, amikor a következőket írta: „...James Joyce egy jó vastag könyvet töltött meg egy vásárlókörről induló kövér nő tudatában levő homályos hajlamok leírásával.” Persze ha fellapozzuk az eredeti szöveget a 139. oldalon, világosabban látunk, hiszen Polányi ezt írja: „James Joyce could have filled a fat volume in describing the half-formed inclinations in the mind of a woman setting out

on a shopping expedition.” Azaz: „James Joyce egy vasteg könyvet tudott volna megtölteni egy bevásárolni induló nő tudatában levő félig megfogalmazott hajlandóságok leírásával.” Vagyis a nyelvtani tévedés megint súlyos félrefordításhoz vezetett.

Ha a fordítás, szerkesztés és szöveggondozás összes lehetséges hibájára szeretnénk az ilyen foglalatosságra készülő figyelmét felhívni, keresve sem találhatnánk jobb példát Aaron Milavecnek a kötetben szereplő tanulmányánál. A *Ha egyesítenénk erőinket Kuhn úrral: Polányi és Kuhn párhuzamai és eltérései* című írást Molnár fordította és eközben meg is csonkította. Kihagyta egyrészt a szöveg második bekezdését, amelyben a szerző a Polányi Mihály Szabadelvű Filozófiai Társaság úttörő tevékenységét és a társaság által rendezett Polányi-émlékkonferenciát méltatja. A tanulmány II. fejezetéből is kihagyott egy teljes oldalt, ami igencsak megnehezíti a szöveg megértését, hiszen a hiányzó oldalon található az a „három szakasz”, melyekre a kihagyás előtti szöveg utal. Ugyancsak akadályozza a megértést, hogy a III. fejezetből hat és fél oldalt hagyott ki a fordító, és ezáltal ezt a „fejezetet” féloldalásra zsugorította. E kurta csonka fejezet egy idézettel zárul, mely az eredetiben így hangzik:

„The anticipation of discovery, like discovery itself, may turn out to be a delusion. But it is futile to seek for strictly impersonal criteria of its validity...” (TD:25) Azaz az idézet a *The Tacit Dimension* 25. oldaláról való. Molnár magyar szövegében pedig ez áll a 214. oldalon: „Valahányszor egy felfedezés felé törekszünk, az első perctől fogva ebben a szellemi beállítottságban teszünk mindent: egész idő alatt egy rejtett valóság érzékelése irányít minket, amely felé a jelek mutatnak, s ugyanez a látásmód élteit tovább a felfedezést, mely vállalkozásunkat lezárja és beteljesíti. A felfedezés azzal az igénnyel lép föl, hogy kapcsolatot teremtsen a valósággal, egy olyan valósággal, mely, valóságos lévén, a jövőben váratlan újabb megnyilvánások meghatározatlan sorában továbbra is feltáruhat. (Tudomány és ember, 185–186) [...]”

Nézzük, mi is történt itt. Legalább három hiba: a fordító 1. nem az eredeti szöveg fordítását közli; 2. nem a saját fordítását közli, hanem Bánki Dezsőét, akinek a nevét nem említi; 3. nem a mű címét adja meg forrásul (*A hallgatólagos dimenzió*), hanem a kötet címét, amely ezt a művet is tartalmazza. Bánki Dezső fordításában egyébként a következőknek kellene a Milavec-tanulmány megfelelő helyén állnia: „A felfedezés előérzete, miként maga a felfedezés is, csalóka ábrándnak bizonyulhat. Ennek ellenére hiábavaló igyekezet érvényességének szigorúan személytelen kritériumai után kutatni. ...” (*A hallgatólagos dimenzió*. In: *Tudomány és ember*, 187. old.)

Molnár Attila Károly mint a Milavec-tanulmány fordítója érezhette, hogy valami nincs rendjén az eredeti szöveggel, illetve a fordítás alapjául szolgáló változattal, mely a *Polanyiána* 1992. 4.–1993. 1. összevont számában jelent meg. Az angol szövegben ugyanis rendre „heuristic circularity” szerepel azokon a helyeken, ahol az olvasó „hermeneutic circularity”-t várna. Molnár azonban ahelyett, hogy egy lábjegyzetben megfogalmazta volna észrevételét a szerző vélt szándéka és a szöveg közötti diszkrpanciát illetően, és döntést hozott volna, hogy vagy következetesen szövegűen „heurisztikát” fordít, vagy következetesen, de a szövegtől eltérve „hermeneutikát”, azt a megoldást választotta, hogy hol „hermeneutikai körről”, hol pedig „heurisztikai körkörösségről” beszél. Ennek a megoldásnak viszont nincs semmi értelme.

A szöveg egyes részleteivel sem sikerült fordítóként megbirkóznia. Azt már említettük, hogy a Kuhn-féle „paradigm shift” bevett magyar megfelelője (paradigmaváltás) helyett itt „paradigmaelmozdulást” és „paradigmaváltozást” olvashatunk, de az egész könyv egyik legnagyobb fordítói baklövését is ebben a tanulmányban találjuk, jelesül a 213. oldalon: „...Lakatos [...] azért bírálta Kuhnt, mert az azt sugallja, hogy a paradigmaváltozás társadalmi struktúrája az igazság keresését a »szeneskocsi-hatásra« vezeti vissza...” Felelősségünk teljes tudatában kijelentjük: aki nem tudja, hogy az angol *bandwagon effect* („vontatás-erővelény-effektus”) a *többség nyomá-*

sát jelenti az nem alkalmas fordítónak.

A könyv javára írható azonban, hogy nemcsak Molnár Attila Károly fordításait tartalmazza. És mivel Polányi több helyen is kifejti a filozófiája alapjait alkotó gondolatokat, az olvasó színvonalasabb fordításokból is megismerheti őket ugyanennek a könyvnek a lapjain.

Molnár kötelete alapvetően polemikus, amit mind a *Bevezetés*, mind pedig szövegválogatási szempontjai visszaigazolnak. A szerző-szerkesztő egy közelebből ki nem fejtett, mindössze a nyílt társadalom és a liberalizmus mint szabadosság szempontjából negatív azonosított Polányi-interpretációval vitázik, és ezzel próbálja szembeállítani saját, általunk nehezen rekonstruálható Polányi-képet. Szerintünk tévesen. Nem mint ha ne tekinthetné egyoldalúnak vagy korrigálандónak az eddigi recepció eredményeként kibontakozó Polányi-képet, avagy ne láthatna meg ez idáig feltáratlan összefüggéseket Polányi szövegeiben. Mindezt megteheti, ám lehetőleg ne úgy fogjon hozzá, hogy az általa vitatott interpretációt valamiféle konkrét politikai-közéleti elköteleződésből vezeti le, aminek folyamánként aztán saját álláspontjának megformálására sok esetben mintegy a Polányi-szövegek mögül kibeszélve tegyen kísérletet. Egy konzervatív interpretációhoz érdemes lett volna több figyelmet és időt szentelnie Roger Scruton figyelmeztetésének, mely szerint Közép-Európában addig nem fogjuk megérteni a konzervatív álláspontot, amíg nem vesszük tudomásul, hogy annak az egyéni szabadságban való hit alapvető része (A liberál-konzervativizmus és Közép-Európa, ford: Jónás Csaba, in: *Mi a konzervativizmus?* Osiris, Bp., 1995. 221. old.).

Molnár Attila Károly elemzésünknek alávetett erőfeszítései ellenére – bármennyire hihetetlenül hangozzék is ez a könyv olvasói számára – Polányi Mihály szövegeinek kitaró olvasgatása valóban segítheti egy modern konzervatív, egy konzervatív liberális beállítódás kialakulását.

Nagy Péter Tibor: Hajszálcsövek és nyomáscsoportok

OKTATÁSPOLITIKA A 19–20. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON

Oktatáskutató Intézet–Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2002. 222 old., 1980 Ft (Társadalom és Oktatás, 19.)

A tanulmánykötet a magyar oktatás történetébe kívánja bevezetni az érdeklődő olvasót. Nagy Péter Tibornál kevés felkészültebb szerző akad a XIX–XX. század oktatástörténetét illetően, a kötet témáival kapcsolatosan számos publikációt olvashattunk tőle az elmúlt évek folyamán.

Úgy tűnik, az oktatástörténet, az oktatáspolitikai története mindenki számára marginális kutatási irány, hiszen a szerző az egyértelműen szakmai közönségnek szóló könyv bevezetőjében is mentegetőzésre szorul. Beismeri, hogy nehéz egyszerre lényegre törő és izgalmas kötetet közreadni e tárgyban, hiszen még egy oktatásszociológiával foglalkozó, lelkes egyetemi hallgató is hajlamos elsiklani a „kereskedelmi szakoktatás irányítási rendszerében az 1890-es években bekövetkezett fordulat» társadalomtörténeti és politikai jelentősége” fölött. Nagy Péter Tibor azt ígéri, hogy olyan tanulmányokat tár elénk, amelyeket a nem kifejezetten oktatástörténész, oktatásszociológus olvasók is élvezettel lapozgatnak majd.

Ezt kívánja lehetővé tenni azzal, hogy a kötet első harminc oldalán összefoglalja, mit kell tudni a korszak oktatáspolitikájáról. Ezt a részt az oktatástörténészek valószínűleg átugorják, a nem oktatástörténész számára viszont kevésbé érdekfeszítő olvasmány. Leginkább a témából vizsgára készülő egyetemi hallgató forgathatja haszonnal (bár valószínűleg kevés örömmel) ezt a rövid esszét. Ráadásul nem is biztos, hogy a kötet tanulmányainak megértéséhez feltétlenül szükséges átrágni magunkat a bevezető esszén, s ez még inkább megkérdőjelezi létjogosultságát.

KMECZKÓ SZILÁRD
N. TÓTH ZSUZSA